

Ili, bar, onoga što se na nemačkom zove *Schönheitsgesicht*. A o ličnim stvarima, ukusima i neukusima, takođe ne bih teo raspravljati. Tešim se samo što se od oko 300 mojih bivših đaka i studenata mogu izbrojati na prste jedne ruke oni koji nije savani zaboravljaju (s uživanjem sam, na istoj strani časopisa gde me moja bivša učenjica ruži, čitao članak M. Kujundžića o svom bivšem profesoru M. Leskovcu). Ja lično poštujujem sve svoje bivše učitelje i profesore, počevši od onih iz prvog razreda osnovne škole. Bar nikada ne bih sebi dozvolio da ih lično vređam. Oprostio bih im čak i da ponegde pogreše. U ono vreme kad sam im bio učenik, a i kasnije, u našem uzburkanom bitisanju.

Na kraju, jedno malo upozorenje (profesori su profesori do kraja života) Floniki Stefan: ne smemo u ovakvoj diskusiji, i to još s trostrukom ingerencijom (tužitelj-presuditelj-izvršitelj), da se služimo neproverenim (neko bi to mogao nazvati i lažnim) argumentima. To može da šteti njenom ličnom ugledu, a sigurno neće da naškodi mome (tužena strana). Na primer: svega dve školske generacije iza mene, Jon Balan nije nikada bio moj učenik (kao zreo čovek, polagao je samo ispite, vanredno, kod mene na VPS); kao profesor i rumunskog jezika, posle toga, bili smo kolege; sigurno nisam, »profesorski« da kako, kritikovao prvu zbirku pripovedaika Jona Balana *Plamen u noći*, naprotiv, pozdravio sam je (uporom pri kazu »Književnim novinama« br. 25, 1954. godine) — kritika se odnosi na parolaste stavove u zbirci pesama istoga autora *Brazde u proleće* (1953) i — o, užasa! — Flonika Stefan to brani (upornjen tekst u *Lumini* br. 3, 1953. godine); dalje, nikada redakcija *Lumine* nije nameravala da uvaženoj Floniki Stefan posveti neki broj (a dugo sam već u redakciji da to znam), iz prostog razloga što nije udovoljavala postavljenim kriterijima: da je bar napunila neku okruglu godišnjicu (svima je broj posvećen za 50-godišnjicu života, a Avrameskuu čak za 60-godišnjicu), ili da je bila odgovorna u rednik časopisa; otkud njoj, u navođenju (i iščudavanju među zgradama) epitet »ljudske« porred »duše«? (neka mi se veruje na reč, ali nisam animista pa ne verujem ni u ljudsku, ni u životinjsku dušu). I, tako, još neke male stvarčice, u jednom dahu izrečene, ali, nažalost, ne tačne.

Mogao sam ova, svakako neproverena podmetanja i prečitati, da mi autor članka, čudovišno (u duhu svojih maštovitih konstrukcija) ne nameće neko »podmetanje« — očigledno neprijateljskih parola, po njoj — »drugovima iz *Libertate* itd. Kao da je neko, u magnovenju jedne neprospavane noći (nekrolog mi je tražen u 10 sati uveče, a završen negde oko 1 sat po ponoći), skrhan bolom, još i mogao misliti na neku ovakvu igru. Ali, eto, misle na nju oni koji bi hteli da to tako bude.

Žalim, najzad, što se ime Jona Balana pominje u tako nedoličnom kontekstu i to u časopisu *Polja* čiji je on saradnik bio, koliko znam. A ono što se kaže u vidu neke kritike, trebalo bi bar malo da na to liči. Insinacije i uvrede ne čine kritiku, to je sasvim izvesno. Ne smemo raspravljati s ljudima i o ljudima, kao što je Gorki rekao, »sa humičice blata« (ne shvatiti ovo bukvalno). I pustiti mrtve na miru, u pokoj u njihovom. Znamo da i u okršajima najljućih neprijatelja oružje začuti da bi se pokopali mrtvi. A o živim ljudima govoriti bar — ljudski. I ne vređati njihovo dostojanstvo.

Radu Flora

PS. Ne želim dalje raspravljati sa Florikom Stefan u ovom tonu i na ovom nivou. Smatram da mi je ovaj odgovor iznuđen i izvinjavam se čitaocima ako sam, braneći se, morao iznositi neke stvari u jetikijem tonu. Ovaj je slučaj za mene *ad acta*. Za takve polemike, jednostavno, nemam vremena, imam dosta drugih dužnosti i obaveza.

R. F.

RAZGOVOR SA SLOBODANOM MILATOVIĆEM, REDITELJEM IZ TITOGRADE

Slobodan Milatović je osnivač i rukovodilac Dramskog eksperimentalnog studija Doma omladine »Budo Tomović« u Titogradu. Piše dramske tekstove za trupu i režira. Ova prva eksperimentalna trupa u Crnoj Gori prerasla je od privatne družine koja je sama finansirala i organizovala predstave do svojevršne pozorišne radionice kroz koju nastoje iskazati svoje poima-

nje pozorišne umetnosti. Grupa radi dve godine i za to vreme postavljeno je šest predstava (Elišilov *Okovani Prometej*, *Buđenje Dragana Uskokovića*, *Jovanka inače rodom Grahovljanika* S. Milatovića, *Govori mi o Augusti* Luuke Paljetka, *Jama* I. G. Kovačića i, takođe Milatovićev tekst *Marko Kraljević superstar*). Grupa i Milatović, za režijske postavke, došli su niz republičkih i jugoslovenskih nagrada: Prvu nagradu na Festivalu dramskih autora C. Gore u Bjelom Polju, 1975. i 1976. za *Okovanog Prometeja* i *Marka Kraljevića*, kao i prvu nagradu za režiju *Prometeja*, zlatnu masku na Festivalu dramskih autora Jugoslavije u Trebinju 1976. za *Marka Kraljevića* i zlatnu masku za režiju, saveznu nagradu Sedam sekretara SKOJ-a 1976. Milatović je dobio za postignute rezultate u oblasti umetnosti.

— Nazivate se eksperimentalnim dramskim studijom — objasnite suštinu vašeg pozorišnog eksperimenta.

— Naš eksperiment je sadržan u traženju novog pozorišnog izraza. Bit našeg rada jeste u igri oslobođenoj svih ostalih elemenata »scenskog dekora, svjetla, koji su samo pomagala u nemoći da se ispolji pravi pozorišni izraz, ideja. Dio tog eksperimenta je i moj odnos prema tekstu. Za razliku od uobičajenog postupka u tehnologiji pozorišnog rada gdje reditelj nađe tekst i prema njemu gradi viziju predstave — ja polazim od ideje o predstavi i tada tragama za tekstom koji mi je pomagalo da se ta ideja ostvari. Mi negiramo improvizaciju u igri, namna je improvizacija u tekstu, a igru ne improvizujemo nego je stvaramo. Čin stvaranja predstave, takođe, jedina vrsta eksperimenta: poslije čitanja teksta raspravljamo o njemu i odmah idemo na scenu, pravimo igru u kojoj vidimo šta treba odbaci-

ti a šta dodati, Teško nam je bilo da se probijemo, jer je publika naučila da sluša ne da vidi, a pozorište zahtijeva, po mom mišljenju, više gledanje nego slušanje.

— Da li to znači da prihvata te zanemarivanje reči kao što to čini Piter Bruk u svom kazališnom laboratoriju?

— Breht je rekao kad se literatura počne miješati u pozorište tu višenema pozorišta. U našoj koncepciji ima dosta brehtovskog, ali izraženog na specifičan način. Kod Aristotela se glumac učivljavao u ulogu, a kod Brehta je na odstojanju od uloge koju tumači, time se gledalac ne obmanjuje, pokazuje mu se šta je pozorište u stvari. Glumac ne treba da se uživi u ulogu, on vodi lik uz sebe, ali mora svakoga trenutka biti svjestan da je u pozorištu. Smatram da se mora insistirati na igri. Moji dramski tekstovi, na primjer, nemaju literarnu vrijednost, ali kroz igru oni dobijaju pozorišni smisao, riječ postepeno zanemaruje, ona postaje sekundarna, mada je nećemo potpuno odbaciti, ali idemo ka njenom svodenju na što manju mjeru. Cilj nam je da priviknemo publiku na takav tip pozorišta i odnos prema nama samima, ali se još nijesmo toliko usavršili da igrom sve kažemo, zato koristimo riječ tamo gdje igra nije dovoljna.

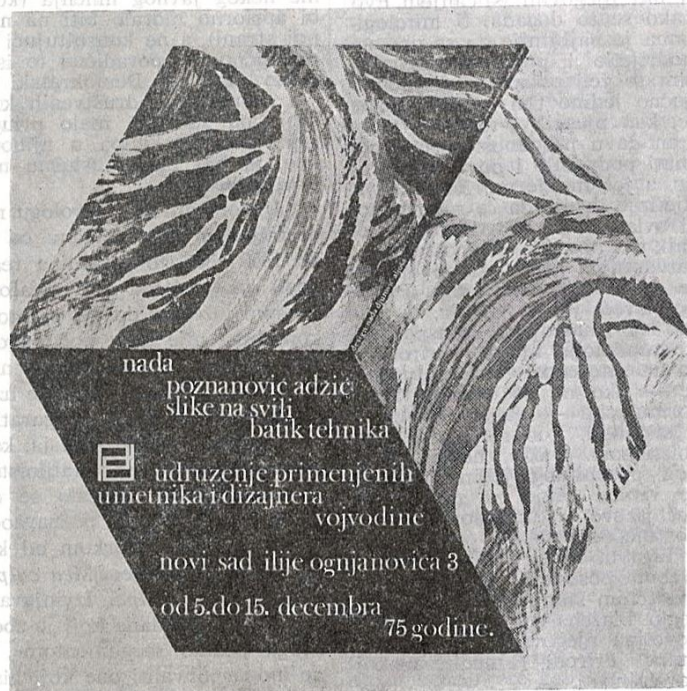
— Misliš li da ste našli autentičan pozorišni izraz?

— Pozorište postoji u određenim društvenim uslovima i stupnju društvenog razvoja, ono treba da bude specifično i da, na izvjestan način, uzme nešto naše, iz naše tradicije, ali, istovremeno, i nešto opšte.

Ja nijesam vidjeo neke velike režisere, pošao sam od Stanislavskog i čitao Bruka, ali mi smo sami, postepeno, tražili svoj izraz, išli za osmišljavanjem ideje u jednoj predstavi, u drugoj gradili dijalog, zatim tražili prave odnose među glumcima, odnosili se prema ritmu i kompoziciji u trećoj, tako da nijedna naša predstava do sada nije prava (ni *Kraljević Marko* gdje smo težili rasteryenju glumca), ali smo blizu toga da u jednoj predstavi postignemo jedinstvo svih neophodnih elemenata.

— Da li ste kroz *Marka Kraljevića superstara* pokušali da, kroz demitologizaciju, ostarite spoj tradicije i avangarde?

— O toj predstavi su izrečene mnoge ocjene, pa i ta o rušenju mita. Ali naša intencija nije bila rušilačka, mi smo kroz mit, prije svega, htjeli izraziti današnjicu. Idejna vrijednost predstave je na tom planu. Uze li smo naš najveći mit i odnos koji smo uspostavili prema njemu u prvi mah doima se kao da smo ga željeli ismijati, ali interesovalo nas je nešto drugo. Ovaj mit stvoren je u izvjesnoj nemoći ljudskoj, ali ni u današnjem trenutku, kada je ljudska misao daleko dosegla, nijesmo oslobođeni stvaranja mitova. Ka-

nada đurović: plakat I, sitoštampa, 1976.

kav je taj savremeni mit i kakva mu je funkcija? U biti ista kao i mita u prošlosti. Zato smo od Marka napravili superstara, jer današnji mit je — idol, koji nam treba samo za kratko te ga rušimo i stvaramo novi. Marko je popet do idola, u tom trenutku osjetimo njegovu nepotrebnost, rušimo ga (Marko kaže u jednom momentu »Izgleda da više nijesmo u modi«, a na kraju prosi. Mit je srušen. To je osnovni smisao ove predstave — težnja da uspostavimo svojevrsan umjetnički odnos prema prošlom i današnjem mitu i kroz njega sagledamo lica vlastite stvarnosti.

— *Da li si uspeo da slediš kao režiser sebe kao pisca, ili si negde izneverio sebe na relaciji tekst-režijsko ostvarenje?*

— To se osjetilo u Marku Kraljeviću. Kada sam pisao tekst već sam imao režiju spremnu, ali reditelj nije mogao da preovlada u tom smislu u kojem sam želio da radim, nego sam podlegao sebi kao dramskom piscu i najslabija mesta u predstavi su ona gdje sam dozvolio da literatura nadvlada. Relacija pisac-reditelj smetala mi je i stoga što sam tekst pisao neposredno prije predstave te nije postojala vremenska distanca da bih se objektivno odnosio prema tekstu. Stoga sam imao sukoba sa samim sobom i imao osjećaj »izneverenosti« kada se što iz teksta trebalo izbaciti, a doimalo me se kao literarno vrijedno. Međutim, u dosta slučajeva taj se sukob javlja u svih ljudi koji pišu i istovremeno postavljaju svoj tekst.

— *Igrali ste delo klasične literature Okovanog Prometeja i savremeno koncipiranog Marka Kraljevića superstara. Kako objašnjavate veći uspeh ove druge predstave?*

— U Prometeju sam bio bliži mojoj intenciji da sve podredim igri, znaku, simbolu, pozorišnom izrazu. Tu sam oko dvije trećine teksta izbacio. Neke u klasičnom smislu dobre partije. I ovu sam predstavu radio na osnovu mita, a pokušao sam da rekonstruišem nestale dijelove trilogije — rekonstrukcija se bazirala na principu igre vidljivom u prvom dijelu predstave kroz jasan znak i simbol koji je bio više rediteljski nego glumački mišljen. Taj prvi dio je potpuno bez riječi. Postupno, igra dovodi do osmišljavanja naše vizije Okovanog Prometeja, ali ona zahtijeva znatnu sposobnost percepcije, stanovit napor gledalaca, te je tu, možda, razlog neuspjeha ove predstave. Možda je, međutim, uspjeh Marka Kraljevića superstara, u tome što je dio naše tradicije, nama blizak mit.

— *Po tvome mišljenju, gde treba tražiti mogućnosti pravog pozorišnog izraza?*

— Mislim da se mogu naći u igri, jer pozorište je prevashodno nastalo iz igre. Treba se vratiti na te pratokove pozorišnog izraza. Takva jedna intencija biće ostvarena na širem jugoslovenskom pozorišnom planu kao jugoslovensko pučko pozorište koje će činiti grupe glumaca iz raznih centara, svi će posebno spremati različite tekstove na istu temu, a onda u određeno vrijeme sastaćemo se, svi igrati i svi odabrati ono što će, iz različitih postavki, ući u okvir jedne konačne postavke. To je suprotno od uobičajenog, iziskuje mnoge napore, ali i pruža niz mogućnosti za bogaćenje pozorišnog izraza.

Zora Stojanović

IZAZOV BUDUĆNOSTI ZA LATINOAMERIČKOG PESNIKA

Pojam budućnosti je relativan pojam: za nas, pesnik iz Latinske Amerike, jedan od oblika budućnosti mogla bi da bude vaša sadašnjost; za vas, pesnike iz jedne socijalističke republike, naša sadašnjost je jedan od oblika vaše prošlosti. Za

vas je sadašnjost stepenik ka budućnosti; za nas je ona zid koji zaklanja pogled u budućnost. Za vas je budućnost izazov, a za nas potreba.

Svakog minuta u Latinskoj Americi umire jedno dete od gladi ili neke izlečive bolesti; jedna šestina našeg stanovništva je nezaposlena; ima porodica koje žive od 300 dolara godišnje; postoje zemlje u kojima na deset hiljada stanovnika dolazi jedan lekar; jedna trećina latinoameričkog stanovništva je nepismena ili polupismena. U tim uslovima pesnik svestan svoje stvarnosti, da bi stvorio osnove za poeziju budućnosti, pre svega, mora se suočiti sa snagama prošlosti istovremeno mora da preobraz i svoju poeziju u poeziju angažmana, a svoj život da pretvori u borbu za poeziju.

Pre izvesnog vremena, tačnije, od pobeđe kubanske revolucije, i u Latinskoj Americi budućnost je počela da se preobražava u sadašnjost i zbog toga su pesnici našeg kontinenta izmenili borbeni pristup prihvatajući način dvostruke borbe. Ranije je pesnik levice — sem malo broja izuzetaka — slavio budućnost i aplaudirao joj; danas on ulazi u budućnost boreći se za nju svojom poezijom i telom. Gerili, jednom od osnovnih današnjih oblika borbe latinoameričkog naroda, pripadaju mnogi pesnici koji svojom krvlju ispisuju stihove sutrašnjice. Javier

Eraud, peruanski pesnik, ubijen je 1963. u 21-oj godini života. Oto Rene Kastiljo iz Gvatemale, Leonel Rugama iz Nikaragve, Fransisko Urondo iz Argentine i mnogi drugi pali su s oružjem u ruci, ili su ih, kao Roke Daltona u Salvadoru i Viktora Hara u Cileu, mučki ubile sluge sistema.

Mada bi već ovo što sam rekao moglo da bude sasvim dovoljno da opravda njihovo prisustvo na ovom Simpozijumu, ne pominjem ih samo zato, nego, i što za sve vreme borbe nisu prestajali da pišu dok su se borili da vrate poeziju samoj sebi, ona je istovremeno postala jedinstvena borba za vraćanje vlasti ljudima, a time su se otvorile mogućnosti za nalaženje izgubljenog smisla znaka. Njihove pesme su i po formi bile revolucionarne: polazeći od pesničke revolucije u francuskom i latinoameričkom nadrealizmu (Sesar Valjeho i Visente Uidobro), oni su nastavili s istraživanjima i razgrađivanjem ideologije teksta. Pokušavajući da izvrše subverziju u jeziku, razbijali su tradicionalne forme, menjajući odnos prema sintaksi, leksici, načinima opisanja metafori, da bi uključili metonimiju, njenim pomeranjem i višestrukim preseccima u organizmu pesme. Ukratko, oni su nastojali da stvore jedan novi plan »pisanja«.

Njihov potez, je istovremeno pisanje i zapisivanje, takođe je trag koji vodi novom poetskom i životnom biću i poseduje one osobine koje čine delo budućnosti. Svojom radom i životima otvorili su puteve poeziji i pesnicima; stvorili su plan poezije budućnosti koja neće biti samo fonocentrična nego će u sebi, konačno, pronaći otelotvorenje i gde će jezik naći svoj predmet, svoju »stvar«. Oni su, kao malo njih, i ne znajući to, ubrzali dolazak budućnosti. Dozvolite mi da ovde pomenem jednu pesmu kubanskog pesnika Roberta Fernandesa Retamara čiji naslov *Imali ste pravo, Tajet: mi smo prolazni ljudi*:

»Između prošlosti u kojoj
nismo bili
i zato je to bila prošlost.
I budućnost u koju takođe
nismo stigli
i zato je to bila budućnost.
Mada smo bili i prošlost
i budućnost
koja bez nas ne bi
postojala.«

Tekst pročitan na Simpozijumu posvećenom Savremenom pesništvu na XV Struškim večerama poezije.

Herardo Mario Golobof
Prevod sa španskog:
Danica Nikolajević

NOVI ČLANOVI IZDAVAČKOG SAVETA POLJA I REDAKCIJE

Na sednici Predsedništva PKSSOV od 16. IX 1976. izabran je novi Izdavački savet časopisa

Novi članovi Izdavačkog saveta su: Janoš Banjai, Bosiljka Bojanić, Cvetan Dimovski, Dragin Nada, Elhart Lazar, Ksenija Maricki Gađanski, Mišković Slavko, Palfi Julijana, Jordan Pešić, Ric Jožef, Stanić Milan (predsednik), Jovan Zivlak i Pero Zubac.

Na prvoj sednici Izdavačkog saveta Polja od 25. X 1976. imenovana je nova Redakcija časopisa. Članovi Redakcije su: Lazar Bojanović, Dragi Bugarčić, Milan Dunderski, Slavko Gordić, Vičazoslav Hronjec i Dragan Koković.

Dosadašnjim članovima Izdavačkog saveta i članovima Redakcije, kojima je istekao mandat, zahvaljujemo na njihovom radu i zalaganju da se unapredi časopis.

»polja« — časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja

ureduju: lazar bojanović, dragi bugarčić, milan dunderski, slavko gordić, vičazoslav hronjec, dragan koković i jovan zivlak (glavni i odgovorni urednik) tehnički i likovni urednik cvetan dimovski / sekretar radmila gikić / članovi izdavačkog saveta: janoš banjai, bosiljka bojanić, cvetan dimovski, dragin nada, elhart lazar, ksenija maricki gađanski, mišković slavko, palfi julijana, jordan pešić, ric jožef, stanić milan (predsednik), jovan zivlak i pero zubac / izdaje tribina mladih, novi sad, katolička porta 5, telefon 43-196 / osnivač pokrajinska konferencija saveza socijalističke omladine vojvodine / rukopise slati na adresu: redakcija »polja«, novi sad, poštanski fah 190 / godišnja pretplata 50 dinara, za inostranstvo dvostruko / žiro-račun 65700-603-997 kod novosadske banke u novom sadu / lektor zorica stojanović / korektor / raša perić / meter miroslav pešić / štampa »prosveta«, novi sad; stevana sremca 13. na osnovu mišljenja pokrajinskog sekretarijata za nauku i kulturu broj 413-152/73 časopis je oslobođen poreza na promet proizvoda i usluga.